

A nominális mondatok funkcionális szempontból

HEGEDŰS RITA

1. A megnevezésről; a létige funkciójáról

A *nominális mondat/nominális predikátum* problémája a magyarban leíró nyelvészeti és MID [magyar mint idegen nyelv] oktatási szempontból is több érdekes problémát vet fel. Ezekre a problémákra a leghasználhatóbb magyarázatot számomra eddig a funkcionális megközelítés, ill. a funkcionális grammatika rendszere nyújtotta. A modern megközelítés meglepő hasonlóságokat mutat Brassai megállapításaival: ennek oka természetesen az azonos szempontú – funkcionális – megközelítés: „A funkcionális vizsgálat, ellentétben a formális logikai elemzéssel, az ilyen mondat típusok állítmányát a közlés célja és értelme szempontjából vizsgálja” (Hadrovics 1969: 34).

A nominális mondat kuriozitásának és nehézségének kiemelése, amely a MID nyelvkönyvek nagy részében oly gyakori, pedagógiailag hibás. Különösen a nyelvtanulás kezdetén, ahol a nehézségek és a forrásnyelv struktúrájától való eltérés eltúlzott hangsúlyozása felesleges félelmeket és ellenérzéseket kelt.

A rendszer szempontjából sem helytálló a megközelítés: nem arról van szó, hogy bizonyos nyelvekben **van** igétlen mondat, míg másokban **nincs**: „Az ige a mondat létét biztosítja, nélküle nincs semmi [...] illetve van, vminek a helye, az űr” (Brassai 1860: 13§) – tehát eleve a megnevezés is kétséges: sem a *nominális*, sem a *non-verbális* kifejezés nem fedi teljes mértékben a tényeket.

A nyelvekben a legtöbb gondot a létige megléte vagy (látszólagos) hiánya okozza. Ezt pontosan szabályba lehet foglalni oly módon, hogy tisztázzuk a kérdéses elem – a létige – funkcióját. Az állítmánynak kell olyan operátorral rendelkeznie, amely időt, módot, számot, személyt, aspektust fejez ki: van olyan nyelv, amely ezt csak a létigével érheti el, van olyan, amelyben a létige el is maradhat. (Japán példa: a melléknévi állítmány és a melléknévi jelző között csak egy kopula-szerű inflexió a különbség, amely állítmányi szerepben a melléknévhez járul.)

A létige a magyarban is elhagyható bizonyos esetekben: ezt a fent idézett cikkelyben Brassai nagyon képszerűen, Kis Pipin és Childerick pél-

dájával illusztrálja. Ennek a mesének „leegyszerűsített” változata szolgál az alábbi táblázat megértéséhez:

A LÉTIGE MELLETT

FÓNÉVI	MELLÉKNÉVI	HATÁROZÓI
		KIEGÉSZÍTŐ ÁLL
<i>Tanár vagyok.</i>	<i>Fáradt vagyok.</i>	<i>Itt vagyok.</i>
<i>Tanár vagy.</i>	<i>Fáradt vagy.</i>	<i>Itt vagy.</i>
<i>Péter tanár.</i>	<i>Péter fáradt.</i>	<i>Itt van a kulcs./Itt a kulcs.</i>
<i>Tanárok vagyunk.</i>	<i>Fáradtak vagyunk.</i>	<i>Itt vagyunk.</i>
<i>Tanárok vagytok.</i>	<i>Fáradtak vagytok.</i>	<i>Itt vagytok.</i>
<i>Péterék tanárok.</i>	<i>A gyerekek fáradtak.</i>	<i>Itt vannak a kulcsok.</i>
	<i>Kék szemem van./Kék a szemem.</i>	
	<i>Kék szemed van. /Kék a szemed.</i>	
	<i>Kék szeme van./Kék a szeme.</i>	
	<i>Kék szemünk van./Kék a szemünk.</i>	
	<i>Kék szemetek van./Kék a szemetek.</i>	
	<i>Kék szemük van./Kék a szemük.</i>	

Mese

„Volt egyszer egy öreg király. Hosszú évtizedeken keresztül uralkodott, békében és boldogságban élt a népe. Mikor érezte, hogy ereje hanyatlik, maga mellé vette az egyik fiát, hogy segítsen neki a kormányzásban. Együtt ültek egy darabig a trónon. A fiú azonban megunta a közös uralkodói széket. Nem bírta kivárni, amíg édesapja békében távozik az élők sorából, s erővel letaszította a trónról. Attól kezdve egyedül uralkodott, de édesapja emlékétől soha nem szabadult meg.”

Az öreg király: az ige	<i>A király uralkodik.</i>
az interregnum: a kéttagú állítmány (létige + határozói kiegészítő)	<i>Bent van a király./Itt a király.</i>
a fiú: az állítmány névszói része	<i>A király bölcs. Péter a király.</i>

Dik, aki funkcionális grammatikai leírását a nyelvtipológia eredményeire építi, Fergusont idézi, aki szerint a létige legtöbbször a következő esetekben marad el:

- inkább fő, mint mellékmondatokban;
- gyakrabban emfatikus, mint nem emfatikus mondatokban
- gyakrabban időtlen, ill. jelöletlen jelen idejű mondatokban mint egyéb időkben;

- inkább harmadik, mint első vagy második személyű mondatokban;
- inkább melléknévi, mint főnévi szerkezetekben;
- inkább belső, mint kiemelt helyzetekben.

A fenti esetekből a 2., 3. és 4. tökéletesen fedi a magyart – tehát valóban nem kuriózumról van szó.

A fentiek alapján helyesebbnek tartanám a *nominális* helyett a *kéttagú* állítmány megjelölést; a továbbiakban ennek elemzésével foglalkozom.

2. A kéttagú állítmány esetében a *van* létige hordozza a grammatikai információt, a határozói vagy névszó rész a lexikai információt.

A kéttagú állítmány kifejezhet

a) határozói körülményt/vmihez való hozzárendelést (*A madár a házban van. Ott a templom! Itt a tollam! Most van ebéd. Kovács kartárs, maga ki van dobva!*);

b) minősítést, tulajdonítást, besorolást (*Péter okos. Péter kékszemű. Péter tanár. Péter Juliska férje. A telek eladó. A könyv az enyém.*);

c) azonosítást (*Ez az épület a Magyar Tudományos Akadémia. Péter a tanár.*);

d) létezést, birtoklást (*Vannak kísértetek. Van egy barátságos házi kísértetünk. Péternek kék szeme van.*).

Az a) és b) esetben valamely ismert tárgyról, személyről újabb információkat adok. Ezek az információk vagy határozói vagy jelzői körülményre utalnak.

A határozói körülmény megadásánál az állítmány igei része a *van*, ezt határozói funkciójú mondatrész – határozószó vagy határozóragos névszó – egészíti ki. Ebben a mondatípusban a *van* igét elhagyhatom jelen időre vonatkozó esetben, ha az állítmány határozói részét helyhatározószó fejezi ki, és ez a határozószó a mondat élén áll. *Itt a ház! Ott a Balaton!* A határozói körülmény speciális megadása a *létige + határozói igeneves* szerkezet. Ennek használati szabályait külön tanítani kell.

A b) esetben az ismert alanyhoz főnévvel vagy melléknévvvel rendelkező új tulajdonságot: *Péter okos* – ez a minősítés/tulajdonítás kategóriája; ill. az ismert alanyt besorolom egy nagyobb kategóriába, ahol rajta kívül még vannak egyedek: *Péter tanár* – ez a besorolás. Ebben a kategóriában a létigét jelen időben, 3. személyben tilos kitenni!

A c) esetben két ismert, határozott fogalmat egymáshoz rendelkezőnek alapján, hogy a két dolog, fogalom érvényességi köre megegyezik. Ez a mondatípus mindig emfatikus.

A b) és c) csoport összevetése:

besorolás

(az ismert alanyról adok vmely információt, besorolom egy nagyobb kategóriába)

Diák vagyok.

Diák vagy.

Péter diák.

Diákok vagyunk

Diákok vagytok.

A fiúk diákok.

azonosítás

ismerem az alanyt, ismerem az állítmányt, a kettőt egymáshoz rendelem. (A mondatban az lesz a grammatikai alany, amelyekhez hozzárendelem a másik fogalmat.)

Én vagyok a tanár.

Te vagy a tanár.

Péter a tanár.

Mi vagyunk a tanárok.

Ti vagytok a tanárok.

Ők a tanárok.

(Szituáció: információt kérek arról, hogy a mondat alanyának mi a foglalkozása, státusza. Kérdés: *Mi a foglalkozása/od?*) (Szituáció: több, nagyjából egykorú résztvevő közül nem tudom eldönteni, ki a tanár. Kérdés: *Ki a tanár?*)

A d) esetben a legnehezebb a mondatot elemezni. Amikor egy tárgyat, személyt, dolgot megnevezünk, már eleve azzal számolunk, hogy létezik; az erről tett megállapítás tulajdonképpen tautológia. A csak egyszerően, önmagában létezését kifejező mondat ezért soha nem lehet nyomatéktalan; csak olyan szituációban képzelhető el, amikor szemben áll egymással a létezik – nem létezik állítás: *Van Isten? Van.*

Az ebbe a kategóriába sorolható leggyakoribb szituációs típus a birtoklás. Azt fejezem ki, hogy egy, a közlő és a hallgató által ismert személy rendelkezik bizonyos tárggyal, tulajdonsággal stb. Az ismert személy, a birtokos [a grammatikai alany] *-nak/-nek* ragot kap, a birtokszón pedig megjelenik a *birtokos személyjel* (A *van* ige a birtoklás kifejezésénél a predikátum egy funkcióját – ebben az esetben az igei jelentést – megtartotta; időt, módot képes kifejezni (*Volt egy kutyám; Ha lenne egy kutyám...; Legyen kutyánk!*), de a személyt már nem ő hordozza. (Hasonló a szerepe a *kell*-hez.) Hangsúlyozható.

Gyakran előfordul a birtokos szerkezet minősítése: *Péternek kék szeme van. Marinak három testvére van.* Testrészek megjelölésénél a léteget kiválthatja a határozott névelő: *Péternek kék a szeme.*

A kategóriák összefüggése: Az a), b), c), d) kategóriák funkciójukban igen közel állnak egymáshoz, ezért az éles elkülönítés felesleges. Külö-

- *Találkoztam egy kutyával* (a határozatlan névelő azt mutatja, hogy a következőkben erről a bizonyos kutyáról lesz szó).
- *A kutyát végül magamhoz vettem* (határozott, már ismert egyedről van szó).

A névelőhasználat szabályai tehát a következőképp alakulnak:

Nem tesztek névelőt:

– az egyértelműen ismert, egyedi főnevek elé: pl. személynevek, bizonyos földrajzi nevek elé;¹

– a tulajdonítást/besorolást kifejező mondatokban az állítmányi szerepben álló főnév elé: *Péter tanár. A kutya emlős állat.* Amennyiben az alanyt egy bizonyos, határozott főnévvel azonosítom, az állítmány is kap névelőt – de ez viszonylag ritka: – *Ki a tanár? – Péter (a tanár).* [Tudom, hogy valaki tanár, de szeretném pontosan azonosítani. Ebben a szituációban az adott pillanatban a „tanár” megjelölés csak egyetlen egy személyre – Péterre – igaz; az előző szituációban több személy is lehet tanár.] A *Péter tanár* szituációban Péter az, aki a kérdező számára ismert, az ő foglalkozására kérdez rá: – *Mi a foglalkozása Péternek? – (Péter) Tanár.* Jól megfigyelhető, hogy a válaszban az ismert rész elmaradhat!

Mindig ki kell tennem a határozott névelőt mutató névmással jelzett vagy birtokos jelzős főnév előtt, bár ilyenkor határozottságot jelölő funkcióját átvette a mutató- vagy birtokos névmás.

Határozatlan névelőt tesztek a főnév elé abban az esetben, ha

– egy ismert osztályból, csoportból kiemelek egy határozatlan egyedet: *egy fiú közeledik;*

– mennyiséget, mértéket jelentő főnevek előtt kiemeli a határozatlanságot: *Egy csomó dolgom van ma este. Egy halom dolgot kell még ki-*

---

¹ A tulajdonnevek névelőhasználatának néhány fontos szabálya:

Határozott névelőt használok a következő földrajzi nevek előtt:

– hegyek, hegységek, folyók, tengerek, tájegységek neve előtt: *az Északi-Középhegység, a Mátra, a Balaton, a Dunántúl* – de névelő nélkül állnak a kontinensek: *Európa, Ausztrália;*

– utak, utcák, terek neve előtt: *a Hősök tere, a Csalogány utca;*

– a több szóból álló országnévek előtt: *az Egyesült Államok, a Magyar Köztársaság;*

– az újságok, folyóiratok, könyvcímek előtt: *a Népszabadság, az Egri csillagok.*

Általában **névelő nélkül** állnak a személynevek: *Kovács Péter, Mari,* de mindig határozott névelőt kap, ha jelzője van: *az álmagaz Kovács Péter, a bőbeszédű Mari.* Névelőt kapnak a többes számban álló személynevek; az *-ék* képzős főnevek előtt ingadozik a névelőhasználat: *Vargáék – a Vargáék.*

javítanom. Figyelem! Az indoeurópai nyelvekben az azonosítást kifejező mondatokban határozatlan névelőt használunk, a magyarban egyáltalán nem használunk névelőt! *Berta ist eine dumme Kuh – Berta buta liba* (a magyar anyanyelvű is gyakran hibázik ebben a szituációban);

– az *egy* névelővel ellátott tulajdonnév állítmányként tulajdonítást/hasonlítást fejez ki: *Az én Gergőm egy kis Mozart* 'olyan tehetséges zenében, mint a gyerek Mozart'.

Összefoglalás: a határozottság/ismertség relatív kategóriáját a névelők következőképp jelölik: a főnevek egyedileg határozott voltát jelöli a *határozott*, egyedileg határozatlan voltát a *határozatlan* névelő. Határozott típust/osztályt jelöl a *névelőtlen* főnév. A leghatározottabb egyedi főnév a tulajdonnév, amely legtöbb esetben névelőtlen; a birtokos jelzős ill. a mutató névmási jelzős főnév. (A határozott névelőt mindig kitesszük a birtokos és a mutató névmási jelzős szerkezetek előtt: *Az én kutyám, a te kutyád. Ezt a könyvet kérem.*)

4. A kéttagú állítmányok típusai a magyarban

A kéttagú állítmány formai és funkcionális összefüggéseit Dik elvégezte az angol szempontjából. Ennek magyar megfelelőjét összegyűjtve és elemezve kitűnik, hogy a formailag egymástól oly messze került mondatformák funkciójukat tekintve szoros kapcsolatban állnak egymással. Ennek feltárása mind a rendszer, mind az alkalmazás szempontjából érdekes tanulságokkal szolgálhat.

A Dik-féle predikátum-csoportosítás a magyarra vetítve:

	predikátum-típus	argumentum-típus (alany)	szemantikai vonatkozás
1.	melléknévi, puszta főnévi	bármilyen	tulajdonság hozzárendelése
2.	határozatlan főnév	határozott	vmely osztály (egy) tagja
3.	határozatlan főnév	határozatlan	vmely osztályt magában foglal (az osztály minden tagjára vonatkozik)
4.	határozott főnév	bármilyen	azonosítás
5.	helyhatározói bővít-mény (locativ term.)	határozott	helyhez kötés
6.	helyhatározói bővít-mény (locativ term.)	határozatlan	létezés/hely

7.	„üres” locativus	határozatlan	létezés
8.	birtokos szerkezet (possessiv term.)	határozott	birtoklás

Példák:

1. *A nő szép. János festő. Egy lány beteg.*
2. *János festő.*
3. *A robin is a bird. A veréb madár. !*
4. *János a festő. Egy gyerek a ház ura.*
5. *A kutya a parkban sétál.*
6. *Egy kutya sétál a parkban. / Kutya van a parkban.*
7. *A házban van kutya.*
8. *Van kutyám / van egy kutyám / az én kutyám...*

A funkcionális szemlélet látszólag egymástól távol eső jelenségeket kapcsol össze (a helyhatározó, mint az állítmány része; a birtoklás és létezés rokonítása), s a hagyományos szemlélet számára megdönthetetlennek vélt fogalmakat kérdőjelez meg (a nominális mondat léte). Úgy vélem – s ezzel az elnevezéseken, kategorizálásokon lovagló parttalan szakmai vitáknak szeretném elejét venni –, ha az újnak ható szemlélettel anyanyelvünket a külföldiek számára taníthatóbbá, szerkezetét világosabbá, s az idegen ajkúak számára érthetőbbé tesszük, ezzel mindenkinek csak használunk.

Irodalom

- Dik 1980: Simon C. Dik, *Studies in Functional Grammar*. Academic Press. London–New York–Toronto.
- Hadrovics 1969: Hadrovics László, *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Budapest.